

ve Behrâm'ı yenilgiye uğrattılar. Hâcibü'l-hüccâb ve nâibü'l-bâb (sâhibü'l-bâb) unvanları dikkate alınırsa Dirgâm'ın Halife Âdid-Lidînillâh'ın saray muhafız birliği kumandanlığına kadar yükseldiği söylenebilir.

Vezir Talâi'in Ramazan 556'da (Eylül 1161) bir suikast sonucunda ağır yaralanması ve birkaç gün sonra da ölümü üzerine yerine oğlu Rüz-zîk vezir tayin edildi. Bu sırada Kudüs Kralı Amaury, Talâi' tarafından vaad edilen yıllık verginin ödenmemesini bahane ederek Mısır üzerine yürüdü (Şevval 557/Eylül 1162). Yapılan savaşta Dirgâm kumandasındaki Mısır ordusu Amaury'ye yenilerek Kahire'nin doğusundaki Bilbis'e çekildi ve Nil bentlerini açıp Amaury'yi çekilmeye zorladı (Guillaume de Tyr., I/2, s. 890-891; Derenbourg, II, 203-204, 208-209). Dirgâm daha sonra Garbiye'de çıkan bir isyanı bastırmakla görevlendirildi. Bu sırada Fâtımî Devleti zayıf durumda ve ülke karışıklık içinde idi. Safer 558'de (Ocak 1163) Şâver b. Mücîr Fâtımî veziri oldu ve Rüz-zîk b. Talâi' hapsedildi.

Dirgâm önce Rüz-zîk'e yapılanlara ilgisiz kaldı ve nâibü'l-bâb görevini korudu. Çok geçmeden Şâver'in kendini beğenmişliği ve aç gözlülüğü Mısır'daki emirler arasında memnuniyetsizlik uyanırdı. Muhalifler hapiste olan Rüz-zîk ile temas halindeydiler ve ordu ikiye ayrılmıştı. Dirgâm'ın başkanlığındaki muhalifler, Şâver'in büyük oğlu Tayy'in Rüz-zîk'i öldürmesinden bir ay kadar sonra 22 Ramazan 558 (24 Ağustos 1163) Cuma günü isyan ettiler. İki taraf arasında meydana gelen savaşlarda Tay b. Şâver ile kardeşi Süleyman et-Târî öldürüldü. 27 Ramazan 558 (29 Ağustos 1163) tarihinde Dirgâm vezir oldu ve "el-Melikü'l-Mansûr" lakabını aldı. Şâver ise akrabaları olan Benî Mansûr'un yanına sığındı; daha sonra da Nüreddin Mahmûd b. Zengî'den yardım almak için Dimaşk'a gitti. 2 Şevval 558'de (3 Eylül 1163) Franklar'ın Fâkûs'a geldikleri haberi ulaştı. Dirgâm onlara karşı kardeşi Nâsirülmüslimîn Hümâm kumandasında bir ordu gönderdi. Hümâm yenilerek Bilbis'e çekildi. Bu defa da Nil bentleri açılarak Franklar geri çekilmeye zorlandı.

Dirgâm'ın kardeşlerinin idareye fazla müdahaleleri diğer emirlerinin hoşnutsuzluğuna sebep oluyordu. Bunlardan bir kısmı Dimaşk'a giden Şâver'le haberleşiyordu. Dirgâm bu arada Nüreddin Mahmûd ile anlaşarak onun Şâver'e

yardım etmesini önlemeye çalıştı. Bunu başaramayınca Kudüs Kralı Amaury'ye yaklaştı. Aynı zamanda kuşkulandığı kumandanları ve muhaliflerini ortadan kaldırmaya karar verdi. Başta Berkıyye emirleri olmak üzere yetmiş kadar emiri 18 Rebülevvel 559 (14 Şubat 1164) tarihinde vezirlik sarayında bir ziyafete çağırıldı ve hepsini kılıçtan geçirtti. Bu olay devleti daha da zayıflattı ve yüksek idarecilerden mahrum bıraktı; Dirgâm'a karşı olan güveni de yok etti. Bu sırada Kudüs Kralı Amaury tekrar Mısır'a girdi, Dirgâm yıllık vergi vermeyi kabul ederek onunla anlaşma yapmaya mecbur kaldı. Ardından İskenderiye Valisi Mürtefi' isyan etti. Dirgâm onun üzerine yine kardeşi Hümâm'ı gönderdi. Hümâm Mürtefi'in isyanını bastırdı ve Kahire'ye getirip idam ettirdi. 25 Cemâziyelevvel 559 (20 Nisan 1164) günü Şâver ile Nüreddin'in kumandanı Şirkûh el-Mansûr'un Mısır'a yaklaştıkları haberi geldi. Bunun üzerine Dirgâm kardeşi Hümâm'ı 6000 kişilik bir süvari birliğinin başında Bilbis'e gönderdi. Ancak Şirkûh ile Şâver Fâtımî ordusunu yendiler (29 Nisan 1164). Ertesi gün Hümâm Kahire'ye çekildi. Şirkûh ile Şâver 6 Cemâziyelâhir (1 Mayıs) Perşembe sabahı Kahire önüne gelip Tac denilen yere indiler. Dirgâm kendi taraftarlarını toplayıp Şâver'le Kahire dışında karşılaştı ve büyük bir yenilgi uğradı. Şâver ile Şirkûh bundan sonra Fustat'ı aldılar. Dirgâm Mısır halkından Şâver'i destekleyenleri cezalandırmak istedi ve bazı kişilerin mallarını müsadere etti. Mısır askerleriyle Halife Âdid, Dirgâm'ın mukavemet edemeyeceğini anladılar. Halife okçulara ve saray muhafızlarına mukavemetten vazgeçmelerini emretti. Bu sırada Dirgâm Âdid'dan yardım talebinde bulunduydu da bir sonuç alamadı ve beraberindeki otuz kadar süvari ile Kahire'den çıkıp kaçmaya çalıştı. Şirkûh'un askerleri kendisini takip ederek 28 Cemâziyelâhir 559 (23 Mayıs 1164) Cuma günü öldürdüler. Başta bir mızrağın ucuna geçirilerek Kahire sokaklarında dolaştırıldı; cesedi ise iki üç gün öldürüldüğü yerde kaldı. Daha sonra Birketü'l-fîle götürüldü ve burada gömülüp üzerine türbe yapıldı. Kardeşleri Nâsirüddin Hümâm, Mülhem ve Hüsâm da öldürüldüler.

Dirgâm Mısır'ın yetiştirdiği büyük emirlerden ve ünlü süvarilerdendi. Aynı zamanda edip ve hattat olan Dirgâm'ın meşhur hattat İbn Mukle üslûbunda müveşşah* örnekleri yazdığı nakledilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Üsâme b. Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr* (nşr. H. Derenbourg), Paris 1886, tür.yer.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 291-299; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 440, 442, 444-445; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürûb* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), I, 137-139; Safedî, *el-Vafl* (nşr. Vedad el-Kâdî), Wiesbaden 1402/1982, XVI, 365-366; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 247-248; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 338, 358; II, 12-13, 78; a.mlf., *İtti'âzü'l-hunefâ*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3013, vr. 148^b-155^a; Aynî, *İk-dü'l-cümân*, TSMK, III. Ahmed, nr. 2911/a12, vr. 104^b, 119^b, 124^{a-b}, 129^a; XII, 99^a; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 145-146, 317, 338; Guillaume de Tyr., *RHC* (Occ.), I/2, s. 890-891; H. Derenbourg, *Oumara du Yémen, sa vie et son oeuvre*, Paris 1897-1908, I (*Kitab al-Nukat et Extrai du Divan*), s. 67 vd., 73 vd.; II (*Vie de Oumara du Yémen*), s. 101, 166, 203-204, 208-209, 257 vd., 281-303; Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*, London 1889, s. 80-82; a.mlf., *History of Egypt*, London 1900, s. 175-178; Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1981, s. 188-191, 196; E. Graefe, "Dirgâm", *IA*, III, 578-579; M. Canard, "Dirghâm", *EI* (Fr.), II, 327-328.

RAMAZAN ŞEŞEN

DIŞ HAZİNE

(bk. HAZİNE).

DİBÂCE

(ديباجه)

Genellikle manzum bir edebî eserin konusu ve yazılış sebebiyle ilgili önsözü.

Dîbâce bir görüşe göre Farsça dîbâ kelimesinden +çe ekiyle yapılmıştır. Dîbâ ise ipekli ve renkli bir kumaşa, atlasa veya canfese, altın veya gümüşle karışık olarak dokunmuş ve birçok çeşidi bulunan kumaşlara verilen isimdir. Dîbâcenin, "sevgilinin yüzü" anlamına gelen dîbâhın Arapçalaşmış şekli olan ve "dallı çiçekli bir cins ipek kumaş; bir yazı türü" mânâlarında kullanılan dîbâc (deybâc) kelimesinden geldiği de kaydedilmektedir (Dihhudâ, "Dîbâc, Dîbâce" md.leri). Kelimeye genellikle "c"li şekliyle rastlanması ve kullanılıştaki anlamları, bu iki görüşten ikincisinin daha doğru olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Dîbâce, "İran şahlarının giydiği çok süslü bir üstlük; kitabın nakışlarla müzeyyen ve müzehhep olan yüzü, süslü ilk sayfaları" gibi mânâlarda da kullanılmıştır. Buradan mecazi olarak "her nesnenin yüzü ve başlangıcı; yumuşak cilt, sevgilinin yüzü; zengin bir üslûpla yazılmış bir beytin veya kitabın mukaddimesi,

önsöz" gibi anlamlar doğmuştur. Ağacların ve mermer gibi taşların damarlarına da bu isim verilir. İbn Mes'ûd, Kur'an'da "hâ, mîm" (ح م) harfleriyle başladıkları için "havâmîm" denilen sûrelerden Mü'min ve Ahkâf sûrelerine "Dîbâcû'l-Kur'ân" adını vermiştir.

"Bir kitabın mukaddimesi, önsöz" anlamında dîbâce kelimesinin yanı sıra eskiden ve günümüzde bazı mâna farklarıyla birlikte "mukaddime, mukaddeme, mukaddimât, takdim, ifade, meram, ifâde-i mahsûsa, ifâde-i merâm, iftitah, methal, temhîd, tasdîr, giriş, başlangıç, önsöz, ilk söz, birkaç söz, sunuş, sunu" gibi kelimelerin kullanıldığı da görülmektedir. Ancak mukaddime diğerlerinden daha geniş, hatta bazan müstakil eser hacminde olabilmektedir. Bu arada dîbâce kelimesinin klasik edebiyatta umumiyetle manzum eserlerde ve daha özel bir anlamda kullanıldığı söylenebilir.

Genellikle sanatkârın eserini meydana getiriş sebeplerini (sebeb-i te'lîf) anlattığı bu ilk bölüm ayrıca yazarın sanat anlayışı ve dünya görüşü gibi hususları, bazan hayatına dair bilgileri, eseri okuyanlardan bazı isteklerini ihtiva edebilir. Bilhassa divan dîbâcelerinde İslamiyet'ten sonra şairin ve şairin durumu, vahiy ve ilhamın karşılaştırılması, peygamberle şairin farkı, şairi divan tertibine yönelten âmiller, şairlerin birer tenkit mahiyetinde olan birbirleri hakkındaki telakkileri, özel anekdot ve nakilleri bulmak mümkündür. Bu bakımdan dîbâceler sanatkârın şahsiyetini, sanat anlayışını ve dünya görüşünü aydınlatmada, eski Türk edebiyatını anlayıp onun hakkında daha doğru hükümler vermede, edebiyat estetiği, tenkit tarihi, metin tahlili ve şerhi gibi değişik sahalarda çok önemli ve otantik birer kaynak olarak kabul edilmelidir. Bazı eserlerde tevhid, münâcât, na't ve kasidelerden sonra gelen "sebeb-i te'lîf" bölümleriyle başkaları tarafından yazılan takrizleri, hâtimeleri ve esere sonradan müstensihnin yaptığı ilâvelerle notları da bu yönde değerlendirmek uygun olacaktır.

Yapılan bir araştırmada, İstanbul kütüphanelerinde bulunan 492 şaire ait 2500'ün üzerindeki divan nüshasında sadece otuz sekiz şaire ait Türkçe dîbâce tesbit edilmiştir. Bu durumu, divan şairlerinin dîbâce yazma geleneğine sahip olmadığı şeklinde açıklamak mümkünse de şairlerden bir kısmının dîbâce yazmalarına karşılık, müstensihlerin divan edebiyatını bir şiir edebiyatı olarak

kabul edip çoğunlukla mensur olan bu dîbâceleri istinsah etmedikleri şeklinde açıklamak da mümkündür. Nitekim bir şairin çeşitli divan nüshalarından sadece birinde veya birkaçında dîbâceye rastlanmaktadır. Bunun yanında bazı divanların şairin ölümünden sonra tertip edildiği bilinmektedir. Bu sebeple divan tertip eden kimselerin yazmış olduğu dîbâcelerle Türkçe divanlardaki Arapça ve Farsça dîbâcelerin bu sayıya dahil edilmediğini belirtmek gerekir.

Türkçe ilk divan dîbâcesi yazarı olarak elde üç dîbâcesi bulunan Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) kabul edilebilir. Bundan sonra Türkçe divan dîbâcesi yazan şairleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Bursalı Ahmed Paşa (ö. 902/1496-97), Necâtî Bey (ö. 914/1509), Revânî Çelebi (ö. 930/1524), Lâmiî Çelebi (ö. 938/1531-32), Za'fî (ö. 940/1533), Fuzûlî (963/1556), Celâlzâde Sâlih Çelebi (ö. 973/1565), Taşlıcalı Yahyâ (ö. 990/1582), Mi-sâlî (XVI. yüzyıl), Ulvî (ö. 993/1585), Cinnânî (ö. 1004/1595), Nevî (ö. 1007/1599), Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600), Vukûfî (XVI-XVII. yüzyıl), Nev'îzâde Atâî (ö. 1045/1635), Ali (ö. 1058/1648), Nâdirî (ö. 1061/1651), Abdülhad Nûri (ö. 1061/1651), Şerîfî (XVII. yüzyıl), Sıdkî Paşa (ö. XVII. yüzyıl), Nâzik (ö. 1098/1686), Abbas Yârî (XVII. yüzyıl), Hüsâmzâde Feyzî (XVII. yüzyıl), Edîb (ö. 1099/1688), Hulûsî (ö. 1167/1753), Re'fet (ö. 1179/1765), Ni'metî (ö. 1186/1772), Hanîf Bey (ö. 1189/1775), Safâyî (XVIII. yüzyıl), Nûri Bey (ö. 1213/1798), Keçecizâde İzzet Molla (ö. 1245/1829), Azmî (ö. 1247/1831), Hüsni (ö. 1263/1846), Ferdî (ö. 1274/1857), Reşid (ö. 1310/1892), Suûd (ö. 1948), Tâhirülmevlevî (ö. 1951).

İstanbul kütüphanelerinde bunların yanı sıra Arapça veya Farsça olarak yahut şairi dışında bir başkası tarafından kaleme alınmış Türkçe on beş divan dîbâcesi tesbit edilmiştir.

Eski Türk edebiyatının divanlar dışında kalan manzum türlerinde müstakil dîbâcelere pek rastlanmaz. Meselâ İslâmî dönem edebiyatının bilinen ilk örneklerinden olan Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig'i* ile Edîb Ahmed Yûknekî'nin *Atebetül-hakâyık*'ında, Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn*'i ve Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'sinde, Ali Şîr Nevâî'nin hamsesini teşkil eden mesnevilerinde, Nev'îzâde Atâî'nin Nizâmî-i Gencevî'ye nazîre olarak yazdığı *Heft Hân*'ında klasik plana uygun olarak tevhid, münâcât, na't ve methiye mahiyetindeki kaside-

mesnevi parçalarından sonra sebeb-i te'lîfin eserin içinde manzum olarak açıklandığı görülür. Ancak bütün bu eserlerde her zaman aynı yolun takip edildiğini söylemek mümkün değildir. Meselâ Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'unda sebeb-i te'lîfi anlatan mısralardan önce sâkinâmelerin araya girmesi dışında eserin başına müstakil bir mensur dîbâce konduğu da görülmektedir. Mensur eserlerde ise dîbâce yazma geleneğinin çok daha kuvvetli bir şekilde benimsenmiş olduğunu söylemek mümkündür (bk. MUKADDİME).

BİBLİYOGRAFYA:

Kâmus Tercümesi, "dbc" md.; Muhammed Hüseyin-i Tebrîzî, *Burhân-ı Kâtu'* (nşr. Muhammed Muîn), Tahran 1342 hş., II, 908; *Ferheng-i Farsî*, II, 1589; Hasan Amîd, *Ferheng*, Tahran 1363 hş., I, 988; *TYDK*, I-IV, tür.yer.; *Levend, Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 102; Hüseyin Ayan, *Leylâ vü Mecnûn*, İstanbul 1981, s. 15-17, 68-73; Rene Wellek — Austin Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri* (trc. Ahmet Edip Uysal), Ankara 1983, s. 188-206; Harun Tolasa, *Seht, Latîf ve Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yy.da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir 1983, s. VIII-IX; a.mlf., "Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dîbâce) leri, Lâmiî Divanı Önsözü ve (Buna Göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü", *JTS*, III (1979), s. 385-402; Tahir Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri*, Ankara 1990; Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Dîbâc, Dîbâce", md.leri; Pakalın, I, 449; C. H. Becker, "Dîbâc", *IA*, III, 579-580; M. Fuad Köprülü, "Fuzûlî", a.e., IV, 688; "Dîbâce", *ML*, III, 656.

TAHİR ÜZGÖR

ed-DİBÂCÜ'İ-MÜZHEB

(الديباج المذهب)

Burhâneddin İbn Ferhûn'un
(ö. 799/1397)

Mâlikî âlimlerine dair
biyografik eseri.

Tabakâtü 'ulemâ'î'l-'Arab ve *Tabakâtü'l-Mâlikiyye* adlarıyla da anılan eserin tam ismi *ed-Dîbâcû'l-müzheb fi ma'rifeti a'yanî 'ulemâ'î'l-mezhebi* dir.

Müellif, Endülüs ve Kuzey Afrika başta olmak üzere Mâlikî mezhebinin yaygın olduğu bölgelerde VIII. (XIV.) yüzyılın sonlarına kadar görülen ilmî hareket ve birikim konusunda temel kaynak niteliğinde olan eserine, muhtevaıyla ilgili genel bir giriş ve biyografi sahiplerinin isimlerini kapsayan umumî bir liste ile başlamakta, bunu Mâlikî mezhebini diğerlerine tercih sebepleri ve İmam Mâlik'in biyografisinin yer aldığı on bir bablık geniş bir mukaddime takip etmek-